

Úttévesztés

Szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban*

A mozgástér–kényszerpálya fogalompár fiatal kutatói koromban, az 1970-es években gyakran használt terminus technicus volt. Ránki György vezette be Magyarország két világháború közötti helyzetéről írva, de történelmünk számos más mozzanatára is jól alkalmazhatónak tűnt, és tűnik ma is. Szokatlan azonban a kényszerpálya–tévút fogalompár, amely úgy értelmezhető, hogy a kényszerpályáról letérve az utat választó nem a létező helyes, hanem a tévutat választotta. A szóhasználat tehát arra utal, hogy létezett helyes út.

Állt-e helyes út a magyar szociáldemokrácia előtt 1919 márciusában? Varga Lajos vastag könyvben keresi a választ erre a kérdésre. Erre a válasszkeresésre ő a legfelkészültebb kutató, évtizedek óta foglalkozik az első világháború előtti és alatti magyar szociáldemokrácia történetével. A szerepvállalás a Tanácsköztársaság létrehozásában és működtetésében a magyar szociáldemokrácia történetének egyik kulcskérdése, mivel – előrebocsátva a könyv záró következtetését – e szerepvállalás eredményeként megszakadt a magyar szociáldemokrácia negyedszázados eredményes fejlődése. Elvesztette számos jól felkészült vezetőjét és bár a szakszervezetek segítették a Tanácsköztársaság bukása utáni újjászerveződést, a magyar szociáldemokrácia „[a]z 1919-es traumát [...] három évtized alatt sem tudta kiheverni”. (499.)

* VARGA Lajos: *Kényszerpályáról tévútra. Szociáldemokraták a Tanácsköztársaságban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2019. 523 p.

Hogyan történhetett ez meg?

Az olvasmányosan megírt, nemegyszer drámai hangvételű könyv bevezetőül a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) 1918 őszi, a korabeli Közép-Európában egyedülálló helyzetére hívja fel a figyelmet. A háború alatt az MSZDP megerősítette befolyásos tömegpárt szerepét, anélkül, hogy a parlamentbe juthatott volna. Az 1918. október végi hatalmi vákuumban jutott kormányzati szerephez a párt, és amikor 1919 márciusában az antant vállalhatatlan intézkedésekre próbálta kényszeríteni Károlyi utolsó, Berinkey Dénes vezette kormányát, újabb, az októberinél is súlyosabb válsághelyzet alakult ki. Kritikus pillanat volt ez a magyar szociáldemokrácia történetében. A hitelennek tűnő nyitást az akkor külpolitikai opciót jelentő Szovjet-Oroszország felé az akkor még csecsemőkorú, nemrég alakult Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) nélkül nem lehetett megtenni. A bevezető oldalak empatikusan, de kritikusan értékelik a kemény viták után meghozott szociáldemokrata döntést a pártegyesülésről és a hatalom átvételéről. Varga Lajos meghátrálásnak, sőt behódolásnak minősíti a döntést, ugyanakkor az egész könyvön végighúzódik az a véleménye, hogy a szociáldemokraták mérsékelni tudták a kommunisták morális és politikai határokat nem ismerő féktelen lendületét.

Bármennyire sok forráskiadvány és feldolgozás készült 1918–1919 történetéről, kevés elsődleges forrás áll rendelkezésre a témakörrel kapcsolatos legfontosabb tanácskozásokról, de ez részben pótolható naplókkal, öngazoló vagy számonkérő hangvételű visszaemlékezésekkel, bírósági anyagokkal.

Varga Lajos könyve minden eddigi munkánál részletesebben ábrázolja a szociáldemokraták felkészülését az 1919. április 13-ára tervezett választásokra. Március 15-én (amit először a Berinkey-kormány tett nemzeti ünneppé) még ígéretesnek tűnt a helyzet, nem látszott lehetetlennek, hogy az MSZDP szerzi majd a legtöbb szavazatot. A helyzet azonban rendkívül gyorsan változott, március 20-án délelőtt kapta kézhez Károlyi (és Böhm) a Vix-jegyzéket. Az ezt követő mintegy harminc óra története a 20. századi magyar történelem legkutatottabb (1944. október 15-éhez vagy 1956. október 23-ához hasonlítható) napjai közé

tartozik. Varga Lajos a gazdag irodalmat számba véve tekinti át az MSZDP perspektívájából az eseményeket. Számára nem az a fontos, hogy Károlyi aláírta vagy nem a lemondásáról szóló nyilatkozatot, hanem inkább arra figyel, hogy miközben a hatalomátvétel előnyeiről és lehetséges hátrányairól folyt az egyeztetés a szocdem pártvezetőség március 21-i ülésén, kevés figyelmet keltett Erdélyi Mór előadása a közéleti helyzet rövidesen várható ellehetetlenüléséről. Arra is figyelmeztet, hogy milyen nehéz volt közös hangot találni a nagy munkásmozgalmi tapasztalatú szociáldemokrata vezető személyiségek és a munkásosztályt inkább elméleti szinten képviselő, gyárakat belülről ritkán látott, többnyire szocdem és szakszervezeti háttérű kommunisták között. Aprólékosan elemzi az új vezetőtestületen, a kormányzótanácsban belüli számszerűleg szociáldemokrata túlsúly és a tényleges hatalmi viszonyok közötti ellentmondást. Meggyőzően érvel amellett, hogy március 21-én sem puccs, sem forradalom nem történt, a Vix-jegyzék elutasítása de facto egy nemzeti önvédelmi háború meghirdetését jelentette, ennek eszköze lehetett a proletárdiktatúra. Az egykorú tapasztalat és az emlékezet keveredik a kiemelten idézett Jászi-gondolatban: a magyar bolsevizmus apja Tisza István rendszere, politikája, keresztapja pedig Vix alvezredes volt. Idézi a könyv Jászi egy másik igen találó megfogalmazását is: „tragikai összeütközés volt az elménk pacifizmusa és reálpolitikája, és öntudatunk mélyének nacionalizmusa és igazságszeretete között” (77–78.), hiszen végül is az opció a rövid időn belüli román megszállás volt. „Kényszerű döntés, aggasztó kilátásokkal” (80.) – összegzi szerzőnk március 20–21. szociáldemokrata szempontú mérlegét, mindvégig hangsúlyozva, hogy a nyugodtnak mondható átmenet a szociáldemokratáknak volt köszönhető. Súlyos árat fizettek érte: a demokratikus rendszerért évtizedek óta harcoló szociáldemokrácia a proletárdiktatúra egyik létrehozója és pillére lett. A hagyományos politizálásban és hatalomgyakorlásban járatlan kommunisták nem vívódtak, hittek a világforradalomban, nem figyeltek németországi, ausztriai, csehszlovákiai tapasztalatokra, pontosabban csak azt érzékelték a környező országok politikai életéből, ami szerintük rendkívüli esélyt nyithat egy új világrendszer kialakítására.

A könyv részletekbe menően ismerteti a kormányzótanács első intézkedéseit, nem minimalizálva a szociáldemokraták felelősségét a kezdeti kaotikus viszonyokért, szervezetlenségért. Ír a vezetőttestületen belüli viszályokról, a türelmetlen, erőszakos intézkedésekről, a gazdasági élet működését akadályozó államosítási és személyi döntésekről, az áldatlan lakáshelyzetről, a mezőgazdasági tulajdonviszonyokkal kapcsolatos vitákról. A szöveg filmszerű mozgalmassággal tárja az olvasók elé az akarnokság keltette bizonytalanságot és félelmeket. Jó példa erre a Tanácsköztársaság formailag első számú vezetője, Garbai Sándor dilemmáinak empatikus érzékeltetése, egy politikai thriller izgalmára emlékeztet az egységes hadsereg létrehozása körüli konfrontációk, a kijelölt és önjelölt vezetők közötti harcok bemutatása. A szerző áttekinti az áprilisi választások előkészítésének és lebonyolításának folyamatát. Véleménye szerint a választásra jogosultak csoportjainak újrendezése miatt ez nem választás, hanem az új hatalom melletti állásfoglalás volt: „a dolgozók, elsősorban a munkások, korábban a politikai jogokból kisémmizettek, a kitaszítottak, a másodrendű alattvalók demonstrációja, fegyelmezett tiltakozása volt a régi világ arroganciája, igazságtalansága ellen.” (191.) Hozzátehetnénk: nem tudjuk megmondani, milyen arányban oszlottak meg a szavazók az őszinte-lelkes támogatók, a mindenkori alkalmazkodók és a tudatos képmutatók között. Április leginkább a külpolitikai fejlemények hónapja volt, ígéretesnek indultak, de nem hoztak áttörést az antant képviselőjével folytatott tárgyalások, megindult a román támadás, és ezzel párhuzamosan erősödött a Szamuely vezette terror. A könyv tárgyyszerűen tekinti át az elsősorban a román intervenció által érintett területeken elszabadult erőszakot, leszögezi, hogy a tüszszedés és a megfélemlítés más formái értelmetlenek voltak, nem a Tanácsköztársaság iránti lojalitást erősítették, hanem ellen-szenvet keltettek. A könyv fő mondanivalójának megfelelően itt is a szociáldemokraták képviselik a csillapító, kijózanító szempontokat a maguk módján: idézi például Böhm Vilmost, aki az április 26-i kormányülésen figyelmeztet a „hiperleninek” agresszivitására, ugyanakkor megértően beszél arról, hogy diktatúra nélkül nem építhető fel a szocializmus. Kijelöli azonban a hatá-

rokat: „aki az én lakásomba éjjel jön házkutatást rendezni, azt én lelövöm, mint egy kutyát”. (249.)

Határozott hangvételű Kun Béla április végi, Wilson elnöknek címzett, de többek között a csehszlovák és a román kormánynak is eljuttatott, a területi integritás igényéről lemondó, válasz nélkül maradt békeüzenetének értékelése. Az utókor bölcsességével keményen fogalmaz a szerző: „Ez a súlyos, a nemzeti érzést bántó és sértő kijelentés nemcsak igaztalan volt, hanem politikailag beláthatatlan károkat okozott, amennyiben elhallgatta a történelmi Magyarország romjain feléledő, önállóságra törekvő nemzetiségek magyarelles új, nagy vagy kis imperializmusát, amelyeknek egyes irányzatai törekvéseikben nem idegenkedtek a magyar állami létezés megszüntetésétől sem.” (260.)

Rendkívül alapos a május 1–2-i sorsdöntő napok történéseinek áttekintése. A könyv gondosan elemzi a kormányzótanács esetleges hatalomfeladása körüli vitákat, és kiegyensúlyozottan értékeli e napok két nagy kudarcát: a Komárom visszafoglalására indított akciót és a bécsi követség kirablását: „A május 1-jei elszánt, a felháborító igazságtalansággal határozottan szembeforduló, keserűséget kifejező, de végkimenetelében átgondolatlan komáromi akció fiaskója, a bécsi követség május 2-i kirablásának blamáza csak tovább nehezítette a népbiztosok aggasztó helyzetét.” (277.) Figyelemre méltó, hogy szerzőnk nem a Tanácsköztársaság, hanem a vezetőtestület aggasztó helyzetéről ír, tehát közvetve mérlegelhetőnek tartja, hogy egy más hatalmi struktúra (például direktórium) kialakítása is lehetséges opció volt ezekben a napokban. A vöröshatalom ideiglenes megrendülését mutatta számos kisebb-nagyobb fegyveres felkelés. Ebben a helyzetben a szociáldemokraták figyelmeztettek arra, hogy hiábavaló a fegyveres harc, a proletárdiktatúra ellenségei elleni terror, ha nincs munkafegyelem, amelynek viszont előfeltétele a munkások érdek-képviselési szervei által felkarolt szempontok figyelembevétele. Nem volt könnyű érvényesíteni ezt az álláspontot, hiszen a domináns kommunista nézőpont szerint a szakszervezeti vezetők hagyományosan megalkuvó politikát folytattak. Ezt a véleményt kemény szavakkal utasította vissza a *Népszava* nagy tekintélyű szerkesztője, Weltner Jakab: szerinte

a szakszervezetek nevelőmunkája nélkül nem lehetett volna létrehozni a proletárdiktatúrát. Egyetérteni abban lehetett, hogy világosan el kell választani a pártszervezeteket a szakszervezetektől, de ennek ideje, módja további viták tárgya lett. A vitákat ismertetve szerzőnk tőle szokatlan hévvel utasítja el Révai József ultraszektás nézetét, amely szerint március 21-ét követően a szakszervezeteknek nem kellett már bérharcot folytatniuk, hiszen nem voltak többé tőkések. Révai szerint a szakszervezeteknek a termelést és elosztást irányító szervezetekké kell válniuk, a párt feladata a munkásság öntudatosítása. Ez a javaslat a legtöbb kommunistánál sokkal nagyobb szervezési, politizálási gyakorlattal rendelkező szociáldemokrata szakszervezeti vezetők számára elfogadhatatlan volt. A kevés forrást gondos elemzéssel hasznosító szerző érdekfeszítően mutatja be a szociáldemokrata táboron belüli vitákat, a kommunistákkal való együttműködésre hajlamos elvtársak és az azt ellenzők között. Egyetértés volt azonban a szociáldemokrata szakszervezeti aktivisták között fő hivatásukról, aminek poétikus megfogalmazását Vanczák Jánostól idézi Varga Lajos: „Lehet, hogy a sikerimádók [...] még fennén hirdetik elméletük megdönthetetlenségét, és hevitik a forradalom lángját, de ha a zászló lehanyatlik, a szakszervezetekből áradó tűz melegsége oldja majd a tehetetlen dermedtséget.” (324.)

A júniusi katonai sikerek ellenére nem csökkentek a belpolitikai feszültségek: a vasutassztrájkot és az ahhoz kapcsolódó megmozdulásokat a szakszervezeti vezetők erőfeszítései ellenére sem sikerült erőszak nélkül lecsillapítani. Újabb viták színtere volt a földmunkások és termelőszövetkezetek dolgozóinak tanácskozása. Varga Lajos osztja a földtulajdon teljesen központosított kommunista irányítási tervének szociáldemokrata kritikáját. A kommunista érvelés szerint a nagybirtok államosítása teszi teljessé a forradalom munkáját, így talál egymásra a gyári munkásság és a földműves szegénység. Ez az utópisztikus, a valóságot semmibe vevő nézet könnyen megkérdőjelezhető volt, azonban Varga Lajos szerint a termelőszövetkezetek vezetésének módszereire koncentrálo szociáldemokrata agrárpolitikusok figyelmen kívül hagyták az ország legkülönbözőbb részeiből érkező jelentéseket a szövetkezetek megvalósíthatatlanságáról, és leginkább azt, hogy a fa-

lusi agrárszegénység a földosztásra várt. A parasztság elégedetlensége így gyorsan nőtt. A felvidéki katonai sikerek nem tudtak biztos alapot teremteni a külpolitikai sikerhez, bonyolult helyzet alakult ki a csehek által kiűritett, főleg szlovákok lakta területeken. A Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltása korántsem oldotta a szlovák–magyar nemzeti feszültségeket. A kommunisták a világforradalom perspektívájának alapján érvelve alábecsülték az államhatárok jelentőségét. A június 12–13-i pártkongresszus idején a sajtóban is egyre jobban tükröződött az egypártrendszert elfogadó, de a szélsőséges erőszakot elítélő szociáldemokrata és az egyesült párt nevét kommunistára változtatni kívánó, a világforradalom gyors eljövételére alapozó, a társadalom nem proletár tagjaival csak időleges kényszerkompromisszumokat toleráló radikális kommunista álláspont.

Fontos újdonsága a könyvnek Haubrich József, a fővárosi kárhatalom parancsnoka szerepének kiemelése, az ő józansága fontos volt, amikor szinte tettelegességgig fajult a Kun és Kunfi közötti konfliktus. Június második felére az exponált szocialista vezetők a passzivitást választották, abban reménykedve, hogy véráldozat nélkül sikerül tényleges demokratikus elemeket beépíteniük a hatalomgyakorlásba. A június 24-i ellenforradalmi puccskísérletben is központi személyiségnek mutatja be Haubrichot, aki ekkor mindent megtett azért, hogy az így is tizennyolc vöröskatona életét követelő megmozdulás ne vezessen további véráldozathoz.

Az összeomlás drámájáért a hatalomban részt vevő szociáldemokratákat is érinti a szerző határozott kritikája, így gazdaságilag a piac szerepének tagadása az anyagi érdekelttség elutasítása, az áldozatvállalás túlhangsúlyozása. Részletezi a munka a Böhm Vilmos vezette szociáldemokrata csoport július eleji hamvába holt kísérletét a hatalomátvételre, amelyet politikailag leginkább a diktatúrát folyamatosan kritizáló, de az esetleges testvérháborútól tartó Weltner ellenzett. A hadsereg-főparancsnokságról ezután lemondó Böhm július 21-én vette át a bécsi magyar nagykövetség vezetését és párttársaival, Peyer Károllyal és Weltner Jakabbal az antant képviselőivel folytatott tárgyalásokat egy esetleges kommunisták nélküli szocdem vezetőkből álló átmeneti kormányzat létrehozásáról. A könyv véleményem

szerint túl nagy jelentőséget tulajdonít ezeknek a megbeszéléseknek, hiszen a döntő események ekkor már nem Bécsben, hanem Párizsban, Szegeden és leginkább a Tisza mentén zajlottak. A végjátékban, a Tanácsköztársaság utolsó napjait bemutatva a szerző kiemeli Ágoston Péter, Böhm Vilmos, Weltner Jakab szerepét, és reálisan vonja meg a szociáldemokrácia szerepvállalásának mérlegét. A szociáldemokraták konstruktív magatartása nélkül aligha zajlott volna békésen a márciusi hatalomváltás egy olyan hatalmi vákuumban, amelyben a korábbi politikai elit nem vállalt szerepet. Ugyanakkor – a könyvben gyakran hivatkozott fékező szerepük ellenére – a szociáldemokraták is részt vettek a magántulajdonra épült gazdasági-társadalmi viszonyokat átalakítani akaró szédítő ütemű, rövid idő alatt a társadalom szinte valamennyi rétegének passzív vagy aktív ellenállását kiváltó intézkedésekben. S bár igaz lehetett Kóbor Tamás idézett egykorú álláspontja, amely szerint nem a szocializmus eszméje, hanem a bolsevizmus szektája szenvedett vereséget, ezt a véleményt még a szociáldemokrata táboron belül is csak kevesen osztották.

A könyv záró következtetését több mint száz évvel a súlyosan kudarcos új világ építési próbálkozása után továbbgondolva talán nem túlzó, ha arra utalunk, hogy az 1919-es traumát a magyar szocialista gondolat és politikai gyakorlat a mai napig nem tudta kiheverni. Varga Lajos könyve ezért is izgalmas, máig érvényes dilemmákat egy meghatározó történelmi helyzetben elemző, a történettudomány közhasznát jól illusztráló, kiemelkedő teljesítmény.

Pók Attila